

В. А. Ткачук
*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

УДК: 949«16–17»

**ЧИН ОСВЯЧЕННЯ АНТИМІНСІВ
У КИЇВСЬКІЙ МИТРОПОЛІЇ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII — ПОЧАТКУ XVIII ст.**

V. Tkachuk
Kyiv National Taras Shevchenko University
***The Rite of Antimensions Consecration in Kyiv Metropole
(Half of 17th — Early 18th Ct.)***

Статтю присвячено аналізу й порівнянню чину освячення антимінсів у православній та уніатській Київській митрополії другої половини XVII — початку XVIII ст.

Ключові слова: Київська митрополія (друга половина XVII — початок XVIII ст.), антимінс, Архиратикон, чин освячення.

In this article we analyse and compare the rite of consecration in the Orthodox and Uniate Kyiv Metropole of the second half of the XVII — early XVIII centuries. This work is based on printed and handwritten liturgical sources and, in particular, on antimension. In this paper we show: 1) the problem of Archieratikon's presence and their survival today; 2) reflect differences in, at least, the three areas of rite: printed and handwritten Orthodox and Uniate, which together show differences and similarities; 3) compare the relics investments in the antimension according to the Archieratikon.

Keywords: Kyiv Metropole (half of 17th — early 18th ct.), antimension, Archieratikon, the rite of consecration.

Статья посвящена анализу и сравнению чина освящения антиминсов в православной и униатской Киевской митрополии второй половины XVII — начала XVIII вв.

Ключевые слова: Киевская митрополия (вторая половина XVII — начало XVIII вв.), антиминс, Архиратикон, чин освящения.

Питання освячення антимінсів є одним із ключових для розуміння того, що в нього вкладали через молитви і, відповідно, чого від нього очікували.

А звідси вже і отримуємо «ідеальну» картину того, як антимінс сприймали. Тобто символіка антимінса виводиться переважно зі змісту чину його освячення. Матеріал, зображення на антимінсі та реліквії, що містяться в антимінсі як репрезентують, так і доповнюють змістовим навантаженням комплекс значень, притаманний освяченому антимінсу. Важливість дослідження теми не викликає сумніву, оскільки вона, навіть у світовій історіографії, залишилася на маргінесі. Натомість у церковному житті соціуму антимінс відіграв надзвичайно важливу роль. Адже це була річ, без якої священник практично не міг служити Літургії, поза якою не мислився ранньомодерний соціум. В цій роботі ми аналізуємо чин освячення антимінсів, який побутував як у православній Київській митрополії, так і в унійній. Ми ознайомлюємося з ними і одночасно порівнюємо їх.

При висвітленні цієї проблематики, перш за все, слід звернутися до витоків, власне до того, коли антимінс став антимінсом. Таке перетворення «спроможний» зробити лише священник, який має єпископську хіротонію, через «Чин освячення антимінсів». Самотнім автором, який мав з цього приводу іншу думку, був св. Симеон Солунський, пишучи при цьому: «Освячення антимінса здійснює переважно єпископ, але у випадках необхідності, ця функція може бути передоручена досвідченому священнику» [10, р. 56]. У Візантії спеціальний чин освячення антимінсів поширився лише після іконоборчої епохи, але ще довго не був відокремлений від «Чину освячення храму» [4, с. 73]. Св. Симеон Солунський відзначав подібність чинів освячення антимінса та освячення храму [6, с. 37].

Окремий від освячення храму чин освячення антимінса, очевидно, з'явився в XII–XIII ст. Цим часом датується найвідоміший рукопис, який містить «Чин освячення антимінсів», — Brit. Lib. Gr. Add. 39 584 [4, с. 73].

Досі немає жодного дослідження, яке б висвітлювало еволюцію цього чину. Для нас ця проблематика неймовірно важлива, адже демонструє початковий зміст, закладений у «Чині освячення», — розуміння антимінса як богослужбового апарату, його «завдання» в контексті літургійного простору. Найкраще цей зміст віддзеркалює «чорне письмо» Архieroатикона. Інша проблема — це брак фізичного доступу до давніших списків.

Для висвітлення чину освячення антимінсів у православній митрополії ми користуємося московським виданням Архieroатикону 1664 р. та рукописним 1710 р. Але в основу ми вирішили покласти московське видання Архieroатикону 1664 р., тому що воно на той час отримало схвалення Константинопольського й Александрійського патріархів, що свідчить про його архаїчність і узгодженість з тогочасною східнохристиянською традицією. Це дасть нам можливість створити більш-менш недоторканне збережене православне літургійне тло, в якому спершу так само перебувала і унійна Церква. На першій сто-

рінці примірника московського Архиєратикона, який ми використовували в дослідженні, зберігся власницький скорописний запис XVII–XVIII ст.: «Архимандрита Паисия. Черниговъ» [8, арк. 1]. Фіксація цього факту узгоджує це видання частково і з місцевою традицією.

В XVII ст. як православні, так і уніати, не мали друкованих видань, але користувалися рукописними, списки яких, на жаль, до нашого часу практично не дійшли. З відомих нам рукописних Архиєратиконів на сьогодні зберігся примірник перемиського єпископа Інокентія Вінницького (хоча нам не відомо, чи він був написаний у час його належності до православної Церкви чи вже в унійній). Нині він зберігається в Римі, тому зараз не було змоги з ним ознайомитися [11, s. 105–108]. З XVII ст. нам відомий один уніатський Архиєратикон, так званий Понтифікал (Сиповича), але, на жаль, він не зберіг чину освячення антимінсів [12]. З найраніших Архиєратиконів уніатської традиції нам було доступне лише супрасльське видання 1716 р. Відповідно, його ми й візьмемо за основу спостереження за цим чином в уніатів XVII ст., апелюючи до його появи раніше від Замойського собору, після якого відбулися одні з найзначніших літургійних трансформацій упродовж XVII–XVIII ст. Отже, його ми візьмемо задля спостереження над освяченням антимінсів в уніатів.

За давньою традицією, єпископ найчастіше освячував антимінси у Великий Четвер перед Вечірнею та Літургією [5, арк. 36]. При цьому, найчастіше він освячував одразу цілу партію антимінсів. Перед тим архієрей наказував «Ключарю» або священику пришити «кишеньку» до антимінса [8, арк. 1]. В уніатській традиції місце пришиття «кишеньки» нам видається більш довільним, про що свідчать як самі антимінси, так і інструкції для священиків. З підручника 1722 р. для уніатського духовенства дізнаємося: «[...] маєть быти Антимись цалый не подертый, п [ско]па Ос [вя]щенный ю, кого ко [л]вскъ, при концы Антиміса за шитими» [9, арк. 30 зв.]. Наприклад, в антимінсах Якова Суші 1678 р. [1] та єпископа Леона Кішки [2] мощі пришиті з західного боку, в той час як антимінс Леона Шлюбича-Заленського 1690-х рр. зберігає мощі зі східного боку [3], як це рекомендують св. Симеон Солунський та московське видання Служебника. Деякі візантійські Церкви прикріплюють мішечок з мощами до частини, повернутої на Захід, тобто тієї, яка найближча до священика, а, відповідно, й до Дискоса з Потиром [10, р. 52–53]. Ми схильні вважати, що сторона, на якій він пришивався, відігравала сакральну функцію. Схід у середньовічному розумінні виступав як образ Раю, там, власне, й розташовувався в апсиді престол. Церква, немов ковчег, рухалася саме в східний бік. Водночас мощі, пришиті в напрямку Заходу, перебували в безпосередньому контакті (фізичному) з літургійними апаратами, що перегукується з відправою на гробах мучеників. Але також ми припускаємо зв'язок міс-

ця пришиття «кишеньки» й зображення на антимінсі. Так, на згадуваному антимінсі Якова Суші 1678 р. «кишеньку» було пришито безпосередньо по контуру таблички «І.Н.Ц.І.», що нагадувало про уподібнення Мученицької Жертові до Христової та співжертвоність. А в антимінсі Шлюбича-Заленського — в центрі гроба, що викликає схожі асоціації. Все-таки, за нашими спостереженнями, як у православній, так і в уніатській, традиціях переважало пришиття мощів на місці згаданої абрєвіатури на хресті, що, очевидно, мало підкреслювати особливий зв'язок між мученицькою смертю Христа й мощами мучеників, які постраждали за Господа.

Після пришиття «кишеньки» для мощів ми переходимо до іншої частини чину. В цій частині дослідження основну увагу зосередимо на «червоному письмі» Архиєратиконів. Початковий етап у чині освячення антимінсів докладно описано лише в московському служебнику. Після приготування до освячення антимінси клали на «блюде», приносили до церкви і ставили на Святу Трапезу «верху Індіїти». Одночасно готували воскомастих, «м[у]ч[и]н[и]ческіє с [вя]тыє мощи» і посудину з радостомою, у разі її відсутності — якісне церковне вино. Разом з тим треба було підготувати посудину зі Святим Миром і «сірник» для помазування антимінса. Дуже цікаво, що Архиєратикон зберіг рецептуру приготування воскомастих. Виготовлявся він із воску, мастиху й товченого ладану, якщо ж мастиха не було, замість нього використовували білий ладан, туди ж додавали «олоє» (замість неї дозволялося використовувати білу сірку), все це обережно змішували на вогні [8, арк. 1–2 зв.]. Так утворювалась м'яка речовина, в яку можна було вкласти Святі мощі. Тепер перейдемо до уніатського чину освячення. Дуже важлива інформація збереглась і про підготовку Святих мощів. Для антимінса необхідно було три часточки мощів (якщо освячували багато антимінсів, то Святі мощі покладали за кількістю антимінсів) покласти на Св. Дискос, а над ним поставити звіддю, потім накрити покрівцем і поставити на «предложеніє».

Після того архієрей облачався в єпископські ризи, обов'язково до грудей прикріплювали ілітон (який пов'язується нахрест), а до рук — по обрусу [8, арк. 2].

Про підготовку антимінсів до освячення в супрасльському виданні нічого не сказано. Розпочиналося все з того, що священник покладав антимінси на престол, і «святитель возливаєть Вино съ Ароматы», гл: «Окропиши ме испомь», по псалму святитель: «Благословень еси Б[о]же н[а]шъ». Опісля «Ликъ» він співав «Царю небесний», «Трисвяте» і «Отче наш». Після закінчення хорового співу молитов святитель виголошував: «Яко твоє єсть ц[а]р[с]тво», тропар «Благословень еси Х[рист]е Б[о]ж н[а]шъ», «Слава», «Єгда соше [д] языки», «Возбранной Воеводе» [7, арк. 23]. Як побачимо далі, початок віршів 50-го Псалму є нетрадиційним для інших чинів, але він маркує в систе-

мі пріоритетності (порядку) покаянний мотив для Літургії, яка трансформується від тріумфальної до жертвової.

Початок Чину освячення в рукописі 1710 р. досить подібний до уніатсько-го. Архієрей виголошує «Бл[агосло]вень Б[о]гъ н[а]шъ» (ця молитовна формула є універсальним «зачалом» для більшості православних служб. — *В. Т.*), далі читається «Царю Небесний» і «про [чис]» (у рукописних збірниках для традиційних молитовних звертань задля економії паперу роблять подібні скорочення. — *В. Т.*), «Господи помилуй», «Слава», «Прійдете поклоне[м]се», 50-й Псалом, тропар «Благословень еси Х[рист]е Б[о]ж н[а]шъ», «Слава», «Єгда соше[д] языки», «ныне», «Возбранной Воєводе» [5, арк. 36]. Як бачимо, відмінності між уніатським і православним чинами полягають у винесенні на перше місце окроплення вином з ароматом, під час читання 50-го Псалму (образ вина — Св. Крові й покаяння. — *В. Т.*). Для порівняння, Чин освячення антимінсів московської редакції суттєво відрізняється. Архієрей на самому початку молиться над Святою Трапезою «Господи Боже Спасителю нашъ, иже все творей», молитва, в якій Владика просить у Господа бути достойним відправляти цей Чин і, найголовніше, згадується ім'я Святого, на честь якого буде освячено антимінс. Після цього виголошується «Яко подобаєть тебе», єпископ виходить з вівтаря і стає на килим, розстелений перед Святими Воротами [8, арк. 2 зв. — 4]. Звичайно ж, без давніших джерел відсутність цих рубрик коментувати важко. Але вона підкреслює тут спільність місцевої традиції. Далі Московський і рукописний чин уподібнюються, але йдуть у розріз з уніатським варіантом. За рукописним чином, Владика виходить з Вівтаря, поклоняється перед Царськими Воротами (на Схід), стає на коліна разом з дияконом і читає молитву «Боже Безначальный» [5, арк. 37] (те саме спостерігаємо в московському Архиєратиконі) [8, арк. 4].

Уніати ж «випереджають» з освяченням антимінсу. Як ми бачили, освячення Вином з ароматами відбулося на самому початку і вже після тропаря «Возбранной Воєводе», архієрей не виходить на коліноприклонну молитву з вівтаря, але починає посвячувати Святим Миром. Кожний апарат помазується окремо, хрестоподібно, спочатку в центрі, а потім «по рогахъ, и деже суть изображенны Иконы четырехъ Єв[ан]гелистов». При цьому єпископ промовляє: «Да с[вя]тится и ос[вя]тится сей Антимісь, въ имя Отца и С[ы]на и С[вя]тога Д[у]ха. Аминь» [7, арк. 23]. Враховуючи уніатську рубрику з Миром, на цьому етапі чину утворюються три варіанти. В московському й рукописному 1710 р. чинах після прочитання молитви «Боже Безначальный» обидва архієреї встають і йдуть до Святої Трапези, а Святі Двері зачиняються. Тоді архідиякон починає виголошувати ектенії: «Заступи Сп[а]си и пом.» (у рукописному чині тільки одна ектенія), а в московському ще й «О еже освятися Жертвеннику сему». Дуже важливе славословлен-

ня, що віддзеркалює традицію зашивання в антимінс безпосередньо мощей мучеників: «Яко с[вя]ть еси Б[о]же нашъ, иже по тебе пострадавши[хъ] ч[ес]ныхъ м[у]ч[е]ницехъ почиваш[...]

[8, арк. 5 зв.]. Насправді наявність цього славословлення мала повсякчас нагадувати про сутність і значущість ушities реліквій.

Після прочитання ектенії та виголосу в московському виданні архієрей, поклонившись, промовляє молитву над радостою «Господи Боже нашъ освятивый струй іорданскіе», в ній Владика просить зіслання Святого Духа і «бл[а]г[осло]ви воду сію, ко ос[вя]щенію и совершенію Жертвеника твоего се-го», хрестячи тричі посудину з радостою, й тричі хрестоподібно поливає на антимінс, промовляючи «Во имя Отца и Сына и Святого Духа», «Окропиши мя испомъ», «Благословенъ Б[о]гъ нашъ», а також дозволено інші псалми [8, арк. 6]. У рукописі 1710 р. освячення антимінса радостою є аналогічним з одним уточненням, що на престол поставляється «Вода з <во[д](<?)кою Рожовою смешенная». Тут, радше, необхідно прочитувати, як трояндову воду [5, арк. 39 зв.]. Як бачимо, існувало чотири традиції освячення «рідиною»: 1) радостою; 2) вином; 3) вином з ароматами; 4) водою з радостою. Очевидно, що уніатський спосіб освячення ближчий до рукописного чину 1710 р. Припускаємо, що радостою додатково могла вносити елементи «пасіізації». Наша думка, зокрема, базується на тому, що святий Кипріан (III ст.) та св. Ієронім (III–IV ст.) писали про те, що троянда (яка є основою радостою) — це одна з нагород, яку мученики знайдуть на небесах. Пізніше (з IX ст.) в Церкві троянду пов'язували зі смертю Христа й мучеників, через паралель червоного кольору з кров'ю. У св. Бернарда (1091–1153 рр.) троянда символізувала Муки Христові та співстраждання Діви Марії [13, р. 75]. Враховуючи, що в чині освячення дозволяється замінити радостому на вино, яке так само ототожнюється з кров'ю Христа, можемо говорити про відповідну символіку й смислове навантаження.

На тому самому місці відбуваються розходження московського і рукописного списків. За варіантом першого Архиєратикону, єпископ бере посудину з Миром, співаючи Алілуя, тричі робить знак хреста й сірником ставить хрестики в тих місцях, що й радостою, при цьому читаючи 132-й Псалом, а після того вже йде до жертovníка за Святими мощами.

Дуже цікаво, що після помазання Миром в уніатському Понтифікалі, про яке ми згадували, архієрей окроплює антимінс водою і нахрест кадить над Престолом, і тільки тоді читає 132-й Псалом. Окрім того, в Понтифікалі збереглася рекомендація, що надлишкове Миро священники мають спалювати, а попіл — закопувати під Престолом. Походження цієї традиції нам не відоме, хоча спалення, особливо вжитих освячених речей, було доволі поширеною церковною практикою.

Архієрей кропить не тільки антимінси, але й семиразово престол; кропіння просто святою водою антимінса і престолу дещо схоже на давній обряд омивання престолу під час освячення. Після цього з архієрея знімають Святу Митру, він кладе руки на антимінс і промовляє вголос молитву «Господи Боже небеси и земли» і уділяє «Миръ всемъ» [7, арк. 24–24 зв.]. У рукописному чині 1710 р. антимінс освячується Миром аналогічно до московського, але вже в самому кінці, після того як туди вкладено реліквії, що відрізняє його від уніатського й московського чинів.

Розглянемо вкладання Святих реліквій. За супрасльським виданням Владика читає молитву «Бл[а]г[о]д[а]римъ тебе Г[оспо]ди», «Посем изгносетъ Лупсана, сиречь мощи с[вя]тыхъ, юже погружаются в Мyre Святомъ пришло-го году Осценнымъ и вшиваются на край каждого Антімісу», після цього Диякон виголошує: «Господи помилуй» і «Г[оспо]ди Б[о]же н[а]шъ, иже сію бл[а]г[о]дарнос[ть]» [7, арк. 26]. У московському Архиратиконі владика вкладає в «кишеньку» «святыхъ мощей три частицы» [8, арк. 9 зв.]. На цьому, власне, чин освячення антимінсів в уніатів і завершувався.

Згадка про те, що мощі «погружаются в Мyre Святомъ» може означати відхід від давньої православної традиції покладати мощі до воскомастиха [10, р. 74], в рукописному чині владика лише «влагаєть мощи стыхъ» в антимінси [5, арк. 42], але тут ми маємо взяти до уваги те, що в рукописному тексті ймовірність скорочення вища, ніж у друкованому. Інша цікава цитата, яка може мати кілька тлумачень: «Посем изгносетъ Лупсана, сиречь мощи с[вя]тыхъ». Незрозуміло, хто ж виносить Святі Мощі: чи архієрей з архідияконом, чи архідиякон з послушниками, які несуть лампади, рипіди й приносять Святі Мощі до єпископа, чи архідиякон з дияконом (обох вписано до чину). На це питання поки що відповіді дати не можемо, але схилиємося до третього варіанту. Якби це був Великий Вихід єпископа з дискосом (разом з реліквіями) на голові, зі священниками та дияконами, з лампадами та рипідами, який би завершувався входом у Царські Ворота, виголошенням «Возьмите врата князи ваши» і покладенням на Трапезі (як це ми бачимо в московському [8, арк. 6 зв. — 9] і рукописному варіанті чинів [5, арк. 40–43], то про це обов'язково було б зазначено в Понтифікалі. Також треба враховувати, що окроплення радостою та вкладання мощів — це два найголовніші пункти освячення, роль єпископа в перенесенні Святих мощів велика, тому його не може опустити Понтифікал, до того ж друкарська практика початку XVIII ст. не потребувала таких скорочень.

Отже, бачимо як неоднорідність чину освячення всередині православної ойкумени, так і значний відступ від східної традиції в уніатському Понтифікалі. Причини таких відступів, окрім загальної тенденції до скорочення, нам поки що невідомі. Тому дуже перспективним видається порівняння з чином

освячення католицьких портателів, а також більш давніх редакцій чину освячення антимінсів.

1. Відділ графіки Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, КПЛ-гр 883. Антимінс Якова Суші 1678 р.

2. Відділ графіки Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, КПЛ-гр 882. Антимінс Леона Кішки 1711 р.

3. Відділ графіки Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, КПЛ-гр 884. Антимінс Леона Шлюбича-Заленського 1690-ті рр.

4. Желтов М. С. Освящение храма и антиминса / М. С. Желтов // Реликвии в Византии и Древней Руси: Письменные источники / Редактор-составитель А. М. Лидов. — М. : Прогресс-Традиция. — 2006. — С. 71–74.

5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 301, спр. 331.

6. Никольский К. Об антиминсах Православной Российской Церкви / Никольский К. — СПб. : Тип. Трея, 1872. — 5, 383 с., 21 л.

7. Понтификаль. Си естъ служебникъ стительскій съдержашъ в себе, по Чину стые Восточные Ц[е]ркви, Литургію С[вяти]телскую, ос [в]ященіе Антімінсовъ Миров[я]т[о]го, постановленіе въ все чины Іерейскіе и прочая. — Супрасль, 1716.

8. Служебник архієрейский = Чин архієрейскаго действия божественныхъ літургій и освященіе антімінсовъ и церквей. — М., 1664.

9. Собрание припадковъ краткое, и дховнымъ Особомъ потребное. — Супрасль, 1722.

10. Izzo J. M. The Antimension in the Liturgical and Canonical Tradition of the Byzantine and Latin Churches / Izzo J. M. — R., 1975.

11. Nowakowski P., ks. Pierwsze pontyfikaty obrządku bizantyjski-słowiańskiego (XVII/XVIII wieku) jako przykład łączenia wschodniej i zachodniej tradycji liturgicznej w Cerkwi Cerkokatolickiej / P. Nowakowski, ks. // Harmonijne współistnienie kultury Wschodu i Zachodu na Ukrainie, pod red. W. Mokrego. — Kraków, 2000. — S. 105–110.

12. The Pontifical Liturgy of Saint John Chrysostom. A Manuscript of the 17th Century in the Slavonic Text and Latin Translation / Edited with explanatory liturgical notes by Ceslaus Sipovic Bishop of Mariamme Apostolic Visitor of Byelorussians. The Francis Skaryna Byelorussian Library and Museum. — London? 1978. — 205 p.

13. Touw M. Roses in the Middle Ages / M. Touw // Economic Botany. — Vol. 36. — № 1 (Jan. — Mar., 1982). — P. 71–83.

1. Viddil hrafiky Natsional'noho Kyievo-Pechers'koho istoriko-kul'turnoho zapovidnyka, KPL-hr 883. Antymins Yakova Sushi 1678 r.

2. Viddil hrafiky Natsional'noho Kyievo-Pechers'koho istoriko-kul'turnoho zapovidnyka, KPL-hr 882. Antymins Leona Kishky 1711 r.

3. Viddil hrafiky Natsional'noho Kyievo-Pechers'koho istoriko-kul'turnoho zapovidnyka, KPL-hr 884. Antymins Leona Shlyubycha-Zalens'koho 1690-ti rr.

4. Zheltov M. S. Osvyashchenie hrama i antiminsa / M. S. Zheltov // Relikvii v Vizantii i Drevnej Rusi: Pis'mennye istochniki/ Redaktor-sostavitel' A. M. Lidov. — M. : Progress-Tradicija. — 2006. — S. 71–74

5. Instytut rukopysu Natsional'noyi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernads'koho, f. 301, spr. 331.

6. Nikol'skij K. Ob antiminsah Pravoslavnoj Rossijskoj Cerkvi / Nikol'skij K. — Spb. : Tip. Treya, 1872. — 5, 383 s., 21l.

7. Pontyfykal. Sy yest sluzhebnyk stytel'skiy sderzhash v syebye, po Chynu styе Vostochnyye Ts[e]rkvy, Lyturhiyu S[vyaty]tyelskuyu, os [v]yashcheyeniye Antymysov Myros[vyat]t[o]ho, postanovlyeniye v vsye chyny Iyeryeyskiye y prochaya. — Suprasl', 1716.

8. Sluzhebnyk arkhiiereysky = Chyn arkhiiereyskaho dyeystva bozhestvennykh liturhiy y osv'yashcheniye antymysov y tserkvey. — M., 1664.

9. Sobraniye pryadkov kratkoye, y dkhovnym Osobom potrebnoye. — Suprasl', 1722.

10. Izzo J. M. The Antimension in the Liturgical and Canonical Tradition of the Byzantine and Latin Churches / Izzo J. M. — R., 1975.

11. Nowakowski P., ks. Pierwsze pontyfikały obrządku bizantyjski- słowiańskiego (XVII/XVIII wieku) jako przykład łączenia wschodniej i zachodniej tradycji liturgicznej w Cerkwi Grekokatolickiej / P. Nowakowski, ks. // Harmonijne współistnienie kultury Wschodu i Zachodu na Ukrainie, pod red. W. Mokrego. — Kraków, 2000. — S. 105–110.

12. The Pontifical Liturgy of Saint John Chrysostom. A Manuscript of the 17th Century in the Slavonic Text and Latin Translation / Edited with explanatory liturgical notes by Ceslaus Sipovic Bishop of Mariamme Apostolic Visitor of Byelorussians. The Francis Skaryna Byelorussian Library and Museum. — London? 1978. — 205 p.

13. Touw M. Roses in the Middle Ages / M. Touw // Economic Botany. — Vol. 36. — № 1 (Jan. — Mar., 1982). — P. 71–83.

Р. Ковальчик

Лодзький університет

УДК: 94(47)Ней+Пшебендовский

**ИЗВЕСТНЫЙ И НЕИЗВЕСТНЫЙ ГЕРОЙ:
О МАРШАЛЕ МИШЕЛЕ НЕЕ И КНЯЗЕ
ПОЛКОВНИКЕ КОНСТАНТЫ ПШЕБЕНДОВСКИМ**

R. Kovalchuk

University of Lodz

***Known and Unknown Hero. Thing about Marshal Michael Ney
and Colonel Konstanty Przebendowsk***

Статтю присвячено опису відомого відступу маршала Нея зі Смоленська до Оріші. Зроблено першу в історіографії спробу визначити роль маршала Нея і полковника Конstantи Пшебендовського у збереженні корпусу тилової охорони Великої Армії.

Ключові слова: маршал Мішель Ней, князь полковник Конstantи Пшебендовський, герой.

This article says about famous retreat of Marshal Ney from Smolensk to Orsza. It is the first trial in historiography to show the role of Marshal Ney and colonel Konstanty Przebendowski in saving of rear guard corpse of the Great Army. It shows true story showing real hero of escape of Ney's corpse remains from Russian en-